

HUMANIZMAS NESENSTA...

...atvirkščiai, mes pasigendame žmogiškumo nuolat, kasdien su siaubu skaitydami naujas žinias internete apie tai, kas vyksta pasaulyje. Dažnas ima galvoti, kad pasaulis slysta į apokalipsę visomis kryptimis: dorovinės, politinės, ekologinės, mąstymo ir dvasingumo...degradacijos linkui. Keista, kad atsiranda tokių „filosofų“, kurie dėl visos tos destruktijos kaltina būtent humanistus, nors jie, pirmieji, nepabūgę inkvizicijos laužo, drįso aiškiai įvardinti, *kas kaltas* dėl tos destruktijos, kaip anuomet elgėsi su žmogumi galią savo rankose turėjusi bažnyčia, organizavusi, pavyzdžiui, Baltramiejaus naktį* ir inkvizitorių siautėjimus...Apie tai net rašyti buvo laikoma nuodėme verta laužo...Tačiau būtent to meto humanistai, tokie kaip Mišelis de Montenis, Etjenas de La Boesi, Ž. Bodenas ir kiti išdrįso rašyti ir kalbėti, nerti į pačią religinių karų audrą ir vieninteliu „ginklu“ – išmintingu žodžiu – ginti žmogaus orumą ir teisę į tikėjimo laisvę ir gyvenimą. Ir jie laimėjo. Jų pergalės vaisiais pasinaudojo vėl iškilusios juodosios jėgos, siekusios susigražinti tai, kas prarasta. Jie, pvz., jėzuitai, humanistų veikalus įtraukė į Uždraustų knygų sąrašą ir nugramzdino jų kilnias idėjas į tylą iki naujo socialinio sprogimo – Prancūzijos revoliucijos. Apie visa tai rašiau pristatydama Mišelio de Montenio kūrybą parengus jo „ESĖ“ rinkinio vertimą iš senosios prancūzų kalbos į lietuvių kalbą (čia skelbiu įvadinę knygos dalį). Tad nebesikartosiu; kam įdomu – tas perskaitys, tas sužinos, kas kaip kada ir kodėl žlugdė humanizmo išmintį, kas su ja kovojo ir tebekovoja iki šiol. Visų laikų fanatizmo ir autoritarizmo šalininkams humanizmas yra nepriimtinas.

Baltramiejaus naktis. François Dubois paveikslas, XIX a.

Istorija – tai lyg filmas be pabaigos, kurio bėgyje viskas atsikartoja naujais pavidalais, su naujais lozungais, niekšų ir didvyrių vardais...nes žmonės pamiršta tai, kas buvo ir laiku nesustabdo dvasinės degradacijos plėtros. Tas pats vyksta ir dabar...kovotojai už laisvę šmeižiami ir niekinami, o Laisvės pergalės vaisius godžiai ryja visiškai jos nenusipelnę politiniai veikėjai ir amžini priešai.

Kodėl nutariau iškelti į dienos šviesą tai, apie ką rašiau kažkada, kai dar buvau jauna filosofijos aspirantė...ir tikėjau, kad žmogus gali būti Žmogumi. Pamačiau internete, kad visi, kas netingi su ESĖ vertimais elgiasi kaip nori: kuria youtubus, sentencijų rinkinius ir net nepamini mano vardo ir pavardės, nenurodo knygos leidėjo. Et! Tiek to...! Sentencijos iš galvos išgaruoja, – geriau susipažinti su tikra istorija be pagražinimų ir ją pačiam apmąstyti.

Išlikti Žmogumi, kad ir kas benutiktų, mūsų pareiga prieš save ir prieš Dievą.

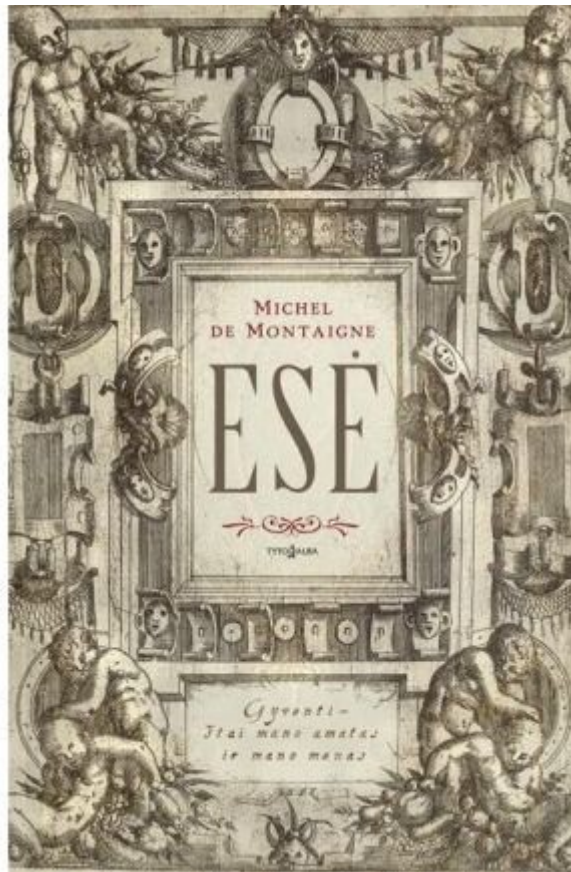
Po septynerių metų prancūzai ir Montenio gerbėjai švęs mąstytojo ir drąsaus Žmogaus 500-ąsias metines. Taigi, laiko tarpas tarp Jo ir mūsų epochos ne toks ir didelis.

„Skausmas, malonumas, meilė, neapykanta yra pirmieji dalykai, kuriuos pajunta vaikas; jeigu, bręstant jo sąmonei, šie jausmai jam paklūsta, – subręsta tai, ką mes vadiname dorybe“.

Mišelis de Montenis

Maža tokių autorių, kurių mintys ne tik nesensta, bet laikui bėgant dėl neaiškių priežasčių tampa net aktualesnės, šviežesnės ir stebėtinai artimos kiekvienam žmogui. Paėmus į rankas Mišelio de Montenio antrąjį „ESĖ“ rinkinį, skaitytojas gali nustebti, kad šio mąstytojo kūriniai, kuriais jis savitai išreiškė protestą prieš savo laikmečio žiaurumus ir neteisybes, ydas ir prietarus, tebėra patrauklūs, artimi protui ir širdžiai. Paradoksalu tai, kad jie tebėra aktualūs ir mūsų laikmečio žmogui. Kodėl? Mums gali pasirodyti, kad gyvenimas per tuos bemaž penkis šimtmečius smarkiai pasikeitė. Iš tiesų, gyvenimas vietoje nestovi, tačiau žmogus keistis neskuba. Montenis rašė apie žmogų kaip tokį. Taigi, ir apie mus. Štai atsakymas bei motyvas pažvelgti per jo „ESĖ“ į save patį.

KAIP GIMSTA IŠMINTIS?

M. MONTENIO GYVENIMO IR KŪRYBOS KELIAS.

Mišelis de Montenis (Michel Eyquem de Montaigne) gimė 1533 m. vasario 23 d. nuostabiais gamtos peizažais garsioje Akvitanijoje, Dordonės apskrityje netoli miestelio Perigė (Périgueux) pasiturinčio pirklio Pjero Eikemo šeimoje, Šv. Mišelio de Montenio (Saint-Michel-de-Montaigne) pilyje. Jos pavadinimą mąstytojas pasirinko savo pagrindine pavarde, kai tėvas nusipirko dvarininko titulą. Jau tada Perigė miestelis buvo pasipuošęs nuostabiomis bažnyčiomis, senovinėmis viduramžiškomis pilimis, kurių iki šiol išlikę tūkstančiai. Akvitanija buvo garsi ir savo istorija: būtent čia vyko 100-mečio karai tarp kelių kartų prancūzų ir anglų karalių bei didikų, ir būtent čia vyko nuožmūs religiniai pilietiniai karai tarp hugenotų ir katalikų, kuriuose aktyviai dalyvavo ir Montenis.

Montenio pilis, kurioje gimė „ESĖ“.

M. Montenio tėvas priklausė pirmajai humanistų kartai, kuriai jaunystėje teko kautis dėl Italijos miestų – Milano, Venecijos (maždaug nuo XV a. pabaigos iki XVI a. vidurio) ir kuri iš karų grįžo su pralaimėjimo kartėliu, bet ne tuščiomis, – jie atsinešė į namus italų humanizmo idėjas. Būtent P. Eikemo amžininkai tapo entuziastingais humanistinio sąjūdžio pradininkais Prancūzijoje. Jie parodė retą uolumą, rūpindamiesi savo šalies kultūros, mokslo reikalais. Patys neturėdami humanistinio išsilavinimo, dėjo pastangas, kad jį įgytų bent jų vaikai. Jie garbino viską, kas buvo nauja, tiesiog kopijavo italus. Ypač tai buvo ryšku Plejados poetų veikloje, jų kūryboje, nes pirmoji prancūzų humanistų karta savų idėjų dar neturėjo. (M. Montenis ir kiti vėlesnieji prancūzų humanistai už tai juos kritikavo.) Vis dėlto jų indėlis į šalies kultūros lobyną nemažas. Jie išugdė žymiausius Prancūzijos Renesanso kultūros atstovus – F. Rablė, M. Monteni, E. de la Boesi, Ž. Bodoną ir kitus.

Daugiausia dėmesio P. Eikemas skyrė mažojo Mišelio auklėjimui. Jis norėjo, kad vaikas pamiltų knygą ir ugdė natūralų jo smalsumą žinioms. Šiems kilniems tikslams P. Eikemas sukomplektavo didžiulę biblioteką (per 2000 tomų), vėliau tapusią Mišelio dvasios tvirtove ir užuovėja, savotiška jo alma mater. Be tų knygų, matyt, nebūtų buvę ir „ESĖ“. P. Eikemas neapsiribojo tik vaikų švietimu, bet kaip ir dera tikram humanistui, mokė gerbti paprastus

žmones. Turtuoliai Eikemai nepabūgo ir vos gimusį Mišelį atidavė nuošalaus kaimo žindyvei, su kuria praleido pirmuosius savo gyvenimo metus. Sunku pasakyti, kiek tai turėjo įtakos Montenio pasaulėžiūrai, bet nuoširdi pagarba kaimo žmogui, kurio natūrali dorovė jį taip žavėjo, ryškia gija eina per visas jo knygas. Liaudies moralę ir sveiką protą Montenis kėlė aukščiau už scholastų knyginę išmintį, iš kurios vėliau jis atvirai šaipėsi: „*Mūsų mokytojai, kaip ir jų dvasios dvyniai sofistai ...iš visų žmonių vieninteliai žada būti patys naudingiausi žmonėms, o iš tikrųjų jie vieninteliai ne tik nepatobulina nieko, ką jiems patikime, kaip, pavyzdžiui, dailidės ar mūrininkai, bet, atvirkščiai, viską sugadiną ir dar reikalauja, kad jiems už tai, ką sugadinę, būtų dar užmokėta.*“ „*Ne, nemielia man ta abejotina išmintis, susirankiota iš kitų!...galima puikuotis svetimu mokslingumu, bet išmintingam galima pasidaryti tik savo protu.*“

P. Eikemas stengėsi įdiegti savo sūnams tolerancijos, pagarbos kito nuomonei; nors jų vaikai priklausė skirtingoms religijoms, vieni buvo katalikai, kiti – hugenotai (protestantai), šeimoje nebuvo religinės nesantaikos. Montenio tėvas buvo aktyvus visuomenės veikėjas: kartu su kitais Bordo humanistais jis rūpinosi Gijenos koledžo mokslo ir mokymo reikalais, pasisakė už fizinių bausmių panaikinimą, kvietė pažangius mokslininkus dėstyti Bordo miesto mokyklose, buvo išrinktas Bordo meru. Montenio motina, Antuanetė de Lopez, kilusi iš pasiturinčios aragonų žydų šeimos, daugiausia rūpinosi šeimos verslu, prekybos reikalais. Nuo mažų dienų tėvas atidavė Mišelį auklėti mokytojui, kuris visiškai nemokėjo prancūzų kalbos. Jis buvo vokiečių, puikiai mokėjęs lotynų kalbą, – pastaroji ir tapo Mišelio gimtąja kalba. Aštuonerių metų ar net anksčiau jis jau laisvai skaitė, kaip pats prisimena, Ovidijaus „Metamorfozes“ ir kitus iškilus graikų poetų kūriniai. Šešerių metų išleistas į koledžą, Mišelis išvengė to siaubo, kurį patirdavo vaikai to meto mokyklose. Lotynų ir kitų senųjų kalbų kalimas bei žiaurios fizinės bausmės už klaidas, negailestingas scholastų muštras, išliko mąstytojo atmintyje visą gyvenimą: „*Be visų kitų dalykų, tvarka, kurios laikomasi daugelyje mūsų koledžų, niekada man nepatiko. Galbūt žala, kurią jie padaro, būtų gerokai menkesnė, jeigu auklėtojai būtų nors truputėlį nuolaidesni. Bet dabar ten tikri kalėjimai jaunuomenei, uždarytai juose. Ten mokoma ištvirkimo, už kurį, beje, baudžiama anksčiau, negu jis iš tikrųjų pradeda reikštis. Užsukite į tokį koledžą užsiėmimų laiku – jūs neišgirsite nieko, išskyrus riksmus – mokinių, kurie periami, ir mokytojų, apkvaišusių iš pykčio. Ar galima nutaisius tokį siaubingą snukį, su rykšte rankose vadovauti*

šioms baugščioms ir švelnioms būtybėms? Koks neteisingas ir žalingas metodas!.. Ten, kur vaikams naudingą, turi būti jiems ir malonu...“

Teigiama, kad jaunystėje Montenis studijavo filosofiją Gijenos koledže, o vėliau teisę Bordo universitete, dar vėliau tęsė studijas Tulūzos universitete. Būdamas dvidešimt vienerių metų, 1554 m., jis pradėjo dirbti Perigė mokesčių teisme, o nuo 1557 m. – Bordo parlamente, kai tėvas jam nupirko patarėjo vietą. Vykdydamas įvairius, tame tarpe ir Prancūzijos karaliaus pavedimus, Montenis praleido Bordo parlamente apie 15 metų. 1965 m. Montenis vedė. Jis susilaukė penkių dukterų, bet tik viena iš jų išgyveno.

To meto bažnyčia įsivėlė į religinius konfliktus su reformatoriais ir jautė, kad jai kyla pavojus galutinai prarasti ekonominę ir politinę hegemoniją, nes labai stiprėjo monarchistinės idėjos ir karaliaus dvaro politinė įtaka. Kovai su kitaip manančiais 1534 m. bažnyčia įsteigė Jėzuitų ordiną, o laisvos minties slopinimui 1559 m. buvo patvirtintas „Draudžiamųjų knygų sąrašas“ („Index librorum prohibitorum“). Savo veiklą išplėtė bažnyčios teismas – inkvizicija. Fizinė ir dvasinė prievarta dar labiau griovė bažnyčios autoritetą. XVI a. karaliaus valdžios aparatas buvo dar silpnas, humanistai turėjo dirbti kartu su scholastais ir bažnyčiais, ir karaliui pavaldžiose įstaigose (parlamentuose). Konfliktai tarp jų kildavo ne tik teoriniuose disputuose, bet ir praktiniame gyvenime. Neapykanta viskam, kas atgyvenę, įgavo skepticizmo formą. Kritikuojama buvo visa, kas sena: scholastinės dogmos, nežmogiška, amorali ir žiauri bažnytinė jurisdikcija. Apie tai Montenis rašė: *„Pažvelkime į juridines normas, kurioms mes turime paklusti: juk jos yra tikras žmonių bukaprotiškumo įrodymas – tiek čia įvairiausių prieštaravimų ir klaidų. Teisingume esama tiek daug neteisingumo – ir perdėto griežtumo, ir per didelio švelnumo, kad aš, tiesą sakant, nebežinau, ar apskritai įmanoma rasti teisingą vidurio kelią tarp šių kraštutinumų. Visa tai – ligoti to paties kūno – teisingumo pamato – organai ir iškrypusios jo galūnės“.*

Religinių karų realybė atskleidė, kad bažnyčia, ilgą laiką skelbusi užuojautą žmogui, atsigręžė prieš kitaip mąstantį žmogų. Ji persekiojo humanistus, naujų idealų ieškotojus ir naujojo gamtos mokslo šalininkus. Ankstyvoji humanistų karta dar naiviai tikėjo protingo valdovo idėja, vildamiesi, kad stipri, nuo popiežiaus ir bažnyčios valios nepriklausoma valstybė, bus pajėgi apginti žmogų nuo persekiojimų, ypač nuo inkvizicijos represijų. Pirmasis šią mintį iškėlė italų mąstytojas N. Makiavelis (1469–1527) savo garsiajame traktate

„Kunigaikštis“. Ši idėja pasklido po visas Europos šalis, bet kiekvienoje jų pasireiškė specifiškai. Pačioje Italijoje, deja, vien aistringų N. Makiavelio raginimų nepakako – šalis liko susiskaldžiusi. Vokietija mėgino susivienyti po Reformacijos vėliava, bet taip pat nesėkmingai. Anglija susivienijo gana greitai XVI a. pradžioje politinių perversmų keliu, o Prancūzija už savo šalies vidinę santarvę kovojo ilgai ir skausmingai, nuo XVI a. pradžios iki XVII a. antrosios pusės. Jono Kalvino (1509–1564) reformacijos idėjos įskėlusios Prancūzijoje religinę nesantaiką, virto pilietiniais karais. Jie paženklino visą prancūzų humanistinį sąjūdį: tada atrodė, kad visi kovoja prieš visus.

To meto teismuose vyravo visai kitokios nuostatos nei Montenio šeimoje, – čia jaunas išminčius susidūrė su konservatyviomis jėgomis, nežmogiškų įstatymų praktika. Vėliau, analizuodamas religinių konfliktų šalyje esmę, jis priėjo išvados, jog visos priežastys slypi tame, kaip žmogus supranta gyvenimą ir save patį. Montenis nebuvo reformatorių šalininkas, bet nebuvo ir jų priešininkas. Jis visada laikėsi išmintingos vidurio pozicijos. Norint suprasti Montenio begalinį nepasitenkinimą fizine ir dvasine priespauda visose gyvenimo srityse, reikia žinoti, kokia buvo ano meto jurisprudencija ir jos praktika. Didelė teismo bylų dalis buvo susijusi su mokesčių rinkliava arba su vadinamaisiais „demono apsėstaisiais“. Abejoti pastarųjų kaltumu, reiškė suversti kaltę ne tiems, kurie teisiami, o tiems, kurie teisia. Tuomet buvo mokama už skundus, tad inkvizicija turėjo darbo gaudyti „raganų apsėstuosius“. Nors Montenis kaip ir daugelis humanistų stėjo prieš bažnyčios įstatymų žiaurumą, prieš krikščioniškosios moralės principų nesuderinamumą su žmogaus prigimtimi, tačiau beveik niekas nesiimdavo ginti „raganų“ iš baimės patekti į inkvizicijos rankas. Juolab, kad dar 1487 m. išleista J. Šprengerio ir H. Institorio knyga „Raganų kūjis“, tebeturėjo didžiulį pasisekimą ir buvo nuolat perspausdinama. Demonologiją palaikė net toks žymus humanistas kaip Ž. Bodenas. M. Montenis nepabūgo bažnyčios grasinimų ir drąsiai stėjo prieš viduramžių prietarus, priverstinį tikėjimą stebuklais ir raganų persekiojimą. Jis filosofavo apie mirtį ne iš tuščio pomėgio „tamsioms temoms“. Tuo metu mirtis buvo kasdienė realybė, ir kalba eina ne apie natūralią mirtį, o išniekintą ir pažemintą: *„...bet kokia papildoma bausmė virš įprastos mirties net pagal įstatymą yra, pagal mane, gryniausias žiaurumas; tai ypatingai liečia mus, krikščionis, kurie turėtų rūpintis tuo, kad sielos iškeliautų į aną pasaulį nuramintos, o tai neįmanoma, jeigu jas nukankino ir sudraskė nepakeliamais kankinimais“*. Net kraštutinio pavojaus momentais, kai Montenis buvo pakliuvęs į plėšikų rankas, kai į jo pilį visada

galėjo įsiveržti bet kas iš konfliktuojančių pusių, jis laikėsi orios pozicijos, juk *„išminčius turi kiek galėdamas ginti savo sielą nuo visokios priespaudos, kad išsaugotų laisvę ir galimybę savarankiškai spręsti apie viską...“*

Su širdgėla stebėdamas prancūzus, besivaidijančius dėl skirtingų požiūrių į religiją ir, nepalaikydamas aktyviai nei vienos pusės, jis siekė, kiek leido žodžio ir dvasios jėga, malšinti abiejų stovyklų karštį. Montenio pilies vartai nebuvo rakinami nei dieną, nei naktį...Šitaip jis „kovojo“ vykstant žiaurioms religinėms skerdynėms, kurių kulminacija pasiekė 1572 m. Šv. Baltramiejaus naktį, kai buvo tiesiog išžudyta tūkstančiai hugenotų šeimų. Už šalyje klestintį smurtą jis kaltino tuos, kurie save laiko „šventais“ ir ginė tuos, kurie laikomi „nusidėjėliais“. Jis atėmė iš „teisiųjų“ prioritetą savintis tiesą ir spręsti: *„Tiesa ir išmintis priklauso visiems...“* Montenis nebuvo vienišas kovotojas su savo laikmečio ydomis. Humanistai, daugiausia kilę iš miestelėnų sluoksnio, reiškė besiformuojančios buržuazijos interesus. Montenis kartu su kitais vienijosi į „politikų“ partiją. Ši partija religinių neramumų laikmečiu laikėsi centristinės pozicijos. Apie ją Montenis rašė: *„Aš tvirtai laikausi už pačios sveikiausios mūsų partijos, bet tikrai netrokštu išgarsėti kaip mirtinas visų likusiųjų priešas ir tame, kame jie už mus protingesni“*. Šios partijos lyderiai buvo tokie žmonės, kaip Ž. Bodenas (1520–1596), E. de La Boësi ((Étienne de La Boétie, 1530–1563) ir kiti. Jie skelbė nacionalinės valstybės ir religinės tolerancijos idėjas. Tvirtos ideologijos to meto buržuazija sukurti dar negalėjo. Todėl galima sakyti, kad XVI ir XVII a. Nacionalinės valstybės kūrėsi humanistams pritariant ir entuziastingai jas remiant. Nors iš esmės humanistų uždaviniai ir tikslai buvo gana radikalūs – jie siekė atskirti bažnyčią nuo valstybės, religiją bei scholastiką – nuo mokslo, tačiau įveikti senąją, religinę ideologiją ir bažnyčios galybę buvo be galo sunku.

Iš Montenio esė sužinome, kad jis mėgo bendrauti ir buvo populiarus tarp naujai mąstančių žmonių, kurie nemėgo scholastų moralizavimo ir kišimosi į visus reikalus. Iš bičiulių tarpo Montenis ypač išskyrė Draugą - filosofą, poetą ir politiką Etjeną de La Boësi. Šią draugystę jis pavadino „Dievo dovana“. Jie kartu dirbo ir Bordo parlamente. La Boësi yra garsaus traktato „Apie savanorišką vergiją“ („Discours sur la servitude volontaire », 1548 m.), kuris vadinamas „pilietinės laisvės himnu“, autorius. Jame buvo skelbiamos ir Monteniui artimos mintys: ypač pabrėžiamas skeptiškas požiūris į karaliaus (vienatinio valdovo) valdžią. Tada, kai visi lenkėsi monarchui ir dėjo viltis, kad stipri karaliaus

valdžia išgelbės Prancūziją, kad liausis neramumai ir ateis taika, - La Boësi ir Montenis tuo labai abejojo. Jie jau tada įžvelgė, kad karalius tėra tik žmogus, galintis turėti visokių ydų. Aklai jam tarnauti – tai savanoriška vergija. La Boësi buvo respublikoniškų įsitikinimų, – jis idealizavo Romos Respubliką. Garsus La Boësi aforizmas atspindi jo pažiūras į to meto politiką: *„Kvailų žmonių susivienijimas – tai ne draugija, o suokalbis: jie nemyli vienas kito, o greičiau vienas kito bijo, jie ne draugai, o bendrininkai“*.

La Boësi mirė 1563 m., vos sulaukęs 33 metų, nuo maro, palikęs Monteniui savo knygas ir savo kūrinius. Prieš mirtį jis prašė savo artimuosius neprasidėti su tais, kurie skatina tautoje sąmyšį, kursto fanatizmą ir paskatino Montenį imtis plunksnos, nes publicistinis žodis tais laikais buvo labai reikalingas. La Boësi poeziją Montenis ketino įtraukti į savo „Esė“. Savo nuostabiam draugui Mišelis paskyrė esė „Apie draugystę“. Iš tiesų sunku surasti literatūroje gražesnę paminklą draugystei už tą, kuri sukūrė M. Montenis. Aukštindamas Draugą ir Draugystę, M. Montenis norėjo pasakyti, kad žmogus žmogui turi būti tarsi dievas. Tokia mintis pilietinių riaušių laikais buvo iš tikrųjų nauja ir gaivi. Neprarado ji savo vertės ir šiandien.

Netekęs draugo, o netrukus ir tėvo (1568 m.), M. Montenis išgyveno vienvietę ir nutarė pasitraukti iš kompromisų reikalaujančių patarėjo pareigų. 1570 m. jis pardavė pelningą teisėjo vietą ir pažymėdamas trisdešimt aštuntąjį gimtadienį, ryžtasi visą likusį gyvenimą atsidėti mūzoms. Nuo 1571 m. jis išeina į atsargą ir dešimt metų pašvenčia tolesnėms antikos, viduramžių ir savo laikmečio istorijos bei filosofijos savarankiškoms studijoms. Tačiau jis nebėgo nuo gyvenimo ir neužsidarė savo „knygų bokšte“. Kaip visada jis aktyviai bendrauja su žymiausiais prancūzų humanistais, politikos veikėjais, atidžiai seka savo šalies ir kitų Europos valstybių politinius įvykius; ir tik tada, kai leidžia aplinkybės jis vienas pats medituoja bibliotekos bokšte su mylimais autoriais ir rašo apmąstymų knygas.

Po dešimties metų – 1580 m. Bordo leidėjas Milanžas išspausdina pirmąsias dvi „ESĖ“ knygas. Jos buvo gerokai plonesnės už dabartinius tomus. Vėliau Montenis savo kūrinius taisė ir papildydavo naujomis mintis. Dar jam gyvam esant buvo išleisti net penki „ESĖ“ leidimai. Bet ir vėliau Montenis nenurimo ir nuolat tobulino savo unikalius filosofinius esė, kurie tapo patraukliu žanru ir kitiems filosofams. 1789 m. Bordo savivaldybės bibliotekoje buvo aptiktas 1588 m. leidimo autorinis egzempliorius su gausiai paties mąstytojo

ranka primargintomis paraštėmis. Jis pavadintas „Bordo egzemplioriumi“, kuriuo rėmėsi beveik visi Montenio raštų leidėjai. 1912 m. pastarasis „ESĖ“ variantas buvo išleistas faksimile ir buvo parengta pilna autentiška „ESĖ“ versija.

Išleidęs savo kūrinius į gyvenimą, tais pačiais metais M. Montenis išvyko į ilgalaikę kelionę po Vokietiją, Šveicariją, Italiją. Keliaudamas jis rašo dienoraštį. Vėliau savo įspūdžius apibendrina „ESĖ“ knygoje. Prie Romos vartų „tvarkos saugotojai“ tikrindami M. Montenio mantą, aptiko pirmąsias jo knygas ir tuoj pat perdavė jas vyriausiajam cenzoriui. Nors M. Montenis, matyt, turėjo dėl ko nerimauti, bet viskas baigėsi laimingai. Jam tebuvo pasiūlyta išbraukti kai kuriuos pagoniškus žodžius, tačiau, kaip rodo vėlesni „ESĖ“ leidimai, M. Montenis tų pastabų nepaisė. Beje, pirmosios jo knygos buvo žymiai autentiškesnės už tas, kurias skaitome šiandien. Mąstytojas daugiau kalbėjo savo vardu ir apie save. Tik vėliau, po kelionės į Italiją, rengdamas 1588 m. leidimą, M. Montenis prikaišiojo į savo knygas šešis šimtus citatų. Taigi, laikydamasis tradicijos (neva, remdamasis autoritetų nuomonėmis), jis suteikė savo knygoms reikiamą statusą ir, svarbiausia, geriau paslėpė savo laisvamaniškas idėjas. Paradoksalu, kad patys scholastai dar ilgai juo rėmėsi ir net kopijavo (P. Šaronas ir kiti), kol pastebėjo, kad jo „pasakėlės“ ir „fantazijos“ (taip M. Montenis vadino savo esė) stovi ant tokių aštrių povandeninių uolų, kad jos į šipulius gali sulaužyti visas jų doktrinas. Vis tik į „Draudžiamųjų knygų sąrašą“ („Index librorum prohibitorum“) M. Montenio „ESĖ“ pateko ne iš karto, o tik 1676 metais ir, kaip manoma, ne be B.Paskalio kritikos „pagalbos“.

Dar tebeviešintį Italijoje M. Monteni pasiveja karaliaus Henriko III raštas, kviečiantis jį užimti Bordo mero pareigas. Tas pareigas jis sutinka eiti iš pagarbos savo tėvui, kuris išmokė jį dirbti visuomenės labui. Montenis neignoravo savo pilietinių pareigų: ką rašė, taip ir gyveno. Pagal Sokratą. Montenis grįžo namo ir atsidūrė pačiame pilietinių karų pragare: katalikų ir hugenotų armijos jau telkėsi prie Bordo sienų. Montenis siekė šaliai ramybės ir dėjo pastangas raminant politines aistras; jis palaikė draugiškus ryšius su hugenotu Henriku Navariečiu, kurio vedybos buvo paženklintos kruvinu susidorojimu su hugenotais būtent Baltramiejaus naktį. Manoma, kad tuomet buvo išžudytos ištisos jų šeimos, o keli šimtai tūkstančių hugenotų turėjo bėgti į užsienį. Šiuo pavojingu momentu miesto meras parodė iš tiesų nepaprastus diplomatinius sugebėjimus, šaltakraujiškumą, ir privertė priešininkus pasitraukti nuo miesto sienų; kaip teigia istorikai, tik M. Montenio išmintis išgelbėjo

miestą nuo sugriovimo. Matyt, todėl Montenis buvo išrinktas meru antrai kadencijai. Neteikęs pirmenybės nei katalikams, nei hugenotams, jis aiškiai suvokė, kad vieni ir kiti yra, pirmiausia, jo tautiečiai – prancūzai, o ne mirtini priešai: „...*žmonės geidžia, kad kiekvienas, priklausantis jų partijai, būtų aklas ir kurčias grėsmingiausioms pranašystėms jos atžvilgiu ir visoms jos nesėkmėms; jie geidžia, kad mūsų įsitikinimai ir mūsų protas tarnautų ne tiesos atskleidimui, o mūsų vilčių mumyse palaikymui*“. Neslėpdamas savo politinių įsitikinimų, jis rodė pagarbą kitaip mąstančiam: „*Aš nedarau tos visiems būdingos klaidos – vertinti kitą pagal save. Aš lengvai įsivaizduoju visiškai nepanašius į save žmones*“.

Montenio drąsa, nuoširdumas, blaivus protas darė įspūdį visiems. Oficialiai tarnaudamas nevykėliui karaliui Henrikui III, M. Montenis palaikė šiltus ryšius su hugenotų vadu Henriku Navariečiu, kurio kai kurios žmogiškos savybės rodė, kad jis tinka būti Prancūzijos karaliumi. Kai dėl politinių perversmų ir liaudies bruzdėjimų karalystės sostas liko tuščias, pastarasis paskubomis persikrikštijo ir jį užėmė. Naująjį monarchą, Henriką IV, M. Montenis mokė valdyti šalį pagal humanistų principus. Henrikas IV pasirodė esąs lankstus politikas, jis padarė kai kurių vidaus reformų, sutaikė hugenotus su katalikais. Jis kvietė Montenį į Paryžių ir jam tarnauti. Montenis šio pasiūlymo mandagiai atsisakė. Jo pozicija apie auštus postus buvo tokia: „...*skambųjį posakį „Mes gimstame ne sau, bet visuomenei“, kuriuo dangstosi garbėtroška ir savanaudiškumas, tegu kartoja tie, kurie nesivaržydami šoka su visais pagal vieną dūdelę. Jeigu jie turi nors kruopelytę sąžinės, tai turėtų prisipažinti, kad titulų, pareigų ir visokių žemiškų blizgučių vaikosi ne visuomenės labui, o veikiau iš visuomeninės veiklos siekia asmeninės naudos. Negarbingos priemonės, kuriomis mūsų laikais daug kas save išaukština, aiškiai rodo, kad ir jų tikslai ne kažin ko verti*“.

Jau būdamas nebejaunas, M. Montenis parašė ir 1588 m. išleido trečią „ESĖ“ knygą. Lyginant ją su pirmosiomis, galima pastebėti tam tikrą mąstytojo pažiūrų metamorfozę: jaunatvišką, kupiną patoso stoicizmą, tokį reikalingą sprendžiant sunkias realybės problemas, kančių ir mirties akivaizdoje, pakeičia šviesi ir rami, gyvenimo patyrimu paremta išmintis, – tam tikra prasme panaši į Epikūro doktriną. Jei pirmosios knygos išgarsino M. Montenio vardą Prancūzijoje ir net kitose šalyse dar jam gyvam esant, ši trečioji liko nesuprasta. Ar naujoji knyga buvo nebeaktuali? Šalyje vis dar nebuvo nei ramybės, nei

pilietinio susitaikymo ženklą. Prancūzijos laukė daug sunkių išbandymų. Naujojo požiūrio į žmogų mąstytojo amžininkai negalėjo priimti. Tuo metu kalbėti apie gražų ir mielą širdžiai gyvenimą - jau buvo iššūkis. Humanistinė žmogaus koncepcija, kurią plėtojo Montenis paskutinėje savo knygoje, buvo supраста ir įvertinta gerokai vėliau, praėjus šimtmečiams. Trečiasis „ESĖ“ tomas - tai dar gilesnės ir psichologiškai labiau argumentuotos išminties rezultatas. Rašyti apie save, kaip apie žmogų, buvo nauja ir nelabai nesuvokiama vertybė. Skelbti, kad žmogui pirmiausia turi rūpėti ne tai, kas pakabinta danguje ir ne proto sukurtos hipotezės, o tai kas vyksta pačiame žmoguje, buvo pernelyg drąsu, keista ir neaktualu.

Nors žmonės mėgsta romantizuoti ar demonizuoti (kaip, pavyzdžiui, viduramžius) praeities epochas, tačiau, iš tiesų, maža buvo romantikos toje nepaprastoje Renesanso epochoje, kaip ir pačiame mąstytojo gyvenime, kuriame už savo intelektualinę ir fizinę laisvę nuolat teko kovoti: *„Aš suprantu, kad mano žodžiai kelia kitų rūstybę, kad man draudžiama abejoti stebuklais, grasant, priešingu atveju, dideliais nemalonumais. Štai jums naujas įtikinimo būdas! Bet, ačiū dievui, mano tikėjimas neklauso kumščio!..“* Tiems, kurie kitus smerkia ir teisia, jis patarė giliau žvelgti į save ir priimti atsakomybę už savo elgesį, nepriklausomai nuo to, kas tu esi – didelis ar mažas: *„Prie savo laikų gadinimo vienaip ar kitaip prisideda kiekvienas iš mūsų: vieni – išdavyste, kiti – neteisingumu, nedorumu, tironija, godumu, žiaurumu, – žodžiu, kiekvienas tuo, kuo gali; o patys silpniausieji prie viso to prisideda kvailumu, tuštybe, dykinėjimu...“*

Vienuose šaltiniuose teigiama, kad Montenis mirė 1592 m. rugsėjo 13 d. mišių metu, o kituose, kad jis mirė savo namuose, kai, pasimeldęs, žegnojosi...

GAMTA – HUMANISTINĖS MONTENIO ETIKOS PAMATAS IR MATAS.

„KĄ AŠ ŽINAU?“

43 metų amžiaus Montenis nutaria atsakyti į klausimą „Ką aš žinau?“ („*Que sais-je?*“). Ką aš žinau apie save ir žmogų kaip tokį? Tai tapo jo tolimesnio gyvenimo programiniu siekiu: 1576 m. šį klausimą jis išsigraviravo ant medalio. Svarstyklės, kurių abi lėkštės kabo horizontaliai išreiškė mąstytojo valią abejoti: paspaudus ant vienos lėkštės, nukrypstama nuo tiesos, kuri yra ties

viduriu. Būti pusiausvyroje sunku. Tai įmanoma tik išminčiui, stebinčiam ir tyrinėjančiam šio pasaulio reiškinius ir žmonių elgesį ramiu žvilgsniu. Tam atsakymui Montenis pašventė ketverius darbo metus ir taip gimė „bandymai“ (*les essays*). 1580 m. pasirodė pirmosios dvi „ESĖ“ knygos. Knygos pratarinėje Montenis paskelbė, kad jo filosofinių bandymų objektas ir subjektas yra jis pats.

Monteniui rūpėjo išsiaiškinti priežastis, kas ir kaip formuoja žmogaus pasaulėžiūrą, dorovę, kaip veikia žmonių santykius politika, įvairios valdymo formos, religija, prietarai, mokslas, švietimas, net filosofija. Tuos dalykus savaip gvildeno „mokytojai“ scholastai, remdamiesi aristotelizmu, o protestantai – daugiau platonizmo dogmomis, Montenio pirmtakai, italų ir prancūzų humanistai, žmogų „kūrė“ ant gamtamokslinių pagrindų. Montenis nustebino savo amžininkus pareiškęs: *„...tirti vingiuotus mūsų sielos takelius, skverbti į tamsias jos gelmes, išskirti vienokius ar kitokius jos virpesius iš begalinio jų kiekio – visai nelengvas užsiėmimas, net gerokai sunkesnis, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Tas užsiėmimas naujas ir ypatingas, atitraukiantis mus nuo kasdienių buitinių reikalų, nuo įprastinių darbų. Štai jau keletas metų, kai visos mano mintys sutelktos į mane patį, kai aš tyrinėju ir tikrinu tik save, o jeigu ir studijuojau kažką dar, tai tik tam, kad netikėtai kokiu nors momentu pritaikyčiau tai sau, arba, tiksliau, įdėčiau į save...Nėra nieko sunkesnio, kaip aprašyti save patį, bet tuo pat metu nėra aprašymo ir naudingesnio“.*

M. Monteniui ėjo savo keliu, – jam buvo nepriimtina nei bažnytinė, nei neoplatoniškos pakraipos humanistinė (Florencijos akademijos atstovų M. Fičino, Dž. Piko dela Mirandolos) moralės koncepcija. Moralės pamatų jis ieškojo tik žmogaus prigimtyje, jo sielos ypatybėse, individo santykiuose su kitais žmonėmis, su visuomene. Iki Montenio savąjį „aš“ dar bandė analizuoti Augustinas (354–430, „Išpažintyje“) dvasinio virsmo kontekste, nelaimingo gyvenimo ir meilės peripetijas aprašinėjo teologas P. Abelaras (1079–1142,), politinę veiklą ir pasaulietiškus papročius „per save“ tyrinėjo istorikas F. de

Kominas (1445–1509), tačiau bemaž niekas iki tol netyrinėjo savęs, kaip paprastos gamtiškos būtybės. Montenis atmetė idealizuotą ir žmogų išaukštinusį tiek krikščionišką, tiek humanistinį antropocentrizmą. Jis atsisakė „kurti žmogų“. Jį reikia *pažinti*. Todėl Montenio skepticizmas – ne teorinė platforma, o realistinis požiūris: koks žmogus, toks ir tyrimo metodas. Montenis matė, kad *„mūsų dvasios procesai priklauso nuo išorinio poveikio, mes pasiduodam kitų įtakai ir sekam kitų pavyzdžiu“*, o ir pats žmogus *„stebėtinai nerami, išties nepastovi ir amžinai svyruojanti būtybė“*, sukurti *„stabilų ir vienareikšmišką“* žmogaus paveikslą labai nelengva.

Montenio požiūrį į žmogų formavo pats laikmetis. Nors Montenio „ESĖ“ pripildyta citatų ir posakių iš senovės autorių kūrinių, bet jam tai buvo tik „medžiaga“, kupina faktų, gyvenimo vaizdų, kuriais remiantis skaitytojas buvo įtraukiamas į analizę, mokomas savarankiškai mąstyti, lyginti ir spręsti. Stiprėjant Prancūzijos monarchijai, irstant senajai teokratinei sistemai visuose lygiuose, kai teismuose, mokyklose, viešojoje erdvėje „nebeliko tiesos“, kai valdžioje dar tvirtai laikėsi doroviškai pagedęs dvasininkų luomas su jų proteguojamais bažnytiniais įstatymais ir nežmogiškomis jų apraiškomis, Montenis žinojo, kad tokiomis sąlygomis išlikti žmogumi labai nelengva. Bet kur rasti tokį dorovingo ir sveiko proto žmogaus pavyzdį, į kurį būtų galima atsiremti? Ne iš puikybės Montenis pareiškė: pažvelkite į mane. Iš tiesų „ESĖ“ randame Montenio asmenybės autoportretą, kaip doro, ramaus, nekonfliktiško ir atviro žmogaus pavyzdį: *„Niekuo aš taip nesidomiu ir nieko taip nestudijuju, kaip save patį. Aš – mano metafizika ir mano fizika“*. Mąstytojas tarytum siekė parodyti, koks „pragaras“ vyksta žmogaus gyvenime, kai jis nesuvaldo savo proto ir jausmų, savo aistrų ir „fantazijų“. Mąstytojo tikslas – gražinti žmogų į tyrą gamtos glėbį, pagrindinį laimės ir dorovės šaltinį. Montenis nekaltina pasaulio kaip tokio: visi priekaištai sminga į „aš“, kuriam nerūpi jo paties esybė, kuris tik dangstosi visokiais aprėdais, gražinasi arba iš garbės troškimo siekia pakilti „į padanges“, o savo vidų – apleidžia. Ryškiausias doro žmogaus pavyzdys pačiam Monteniui buvo ne Platonas, ne Aristotelis (kurių idėjos buvo panaudotos religinei konfrontacijai, nukreiptai prieš žmogų), o paprastas ir doras „visų filosofų mokytojas“ Sokratas, kuris *„žmogaus protą iš dangaus, kuriame nebuvo kas veikti, grąžino į žemę, kad vėl taptų žmonių turtu ir darbuotų čia kuo stropiau ir naudingiau.“* Montenis ne tik realizavo Sokrato imperatyvą „Pažink save!“, bet ir nustatė savo laikmečiui pagrindinės ligos diagnozę: *„Iš visų mūsų dvasios ligų pati baisiausia – panieka mūsų esybei“*.

Šiandien mus stebina mąstytojo psichologinė savianalizė, jo aštrus žvilgsnis nukrypęs į uždraustą sritį – į sielos gelmes (savąjį „aš“), kurias tirti ir net valdyti turėjo teisę tik „sielų ganytojai“. Montenis išskėlė humanistinius vertinimo kriterijus, pagal kuriuos galima patikrinti kiekvieną: *„Žmogaus vertė ir orumas glūdi jo širdy ir valioje; būtent čia – tikrosios jo garbės pamatas“*. O to meto teisuoliams ir teisėjams mąstytojas metė negailestingą kaltinimą: *„O kiek esu matęs nuosprendžių, kurie buvo didesni nusikaltimai negu tie, už kuriuos buvo baudžiama!“* Drąsu ir net pavojinga buvo lyginti *„keistą dviejų dalykų sutapimą: mintimis skrajojama virš debesų, o dorovė nepasiekia žemiškosios lygio“*.

Sąžinės laisvės problema - viena iš kertinių „ESĖ“ temų. Ydingai teismų praktikai, toleravusiai nežmogiškus kankinimus, jis priešpastatė sąžinės ir gamtos įstatymus. Ginti aukas, kurias įskusdavo kas nors dėl kelių sū, buvo sudėtinga ir pavojinga. Teismų praktika buvo nežmogiška. Montenis kėlė klausimą, ar tiesūs tie, kurie teisia kitus? Kas tie teisėjai? *„Iš tiesų pasibaisėtina turi būti sąžinė, kuri lieka nesudrumsčiama duodant priedangą po vienu stogu, tokioje draugiškoje ir taikioje bendrijoje, ir nusikaltėliui, ir teisėjui! Ką apie savo darbus gali kalbėti Viešpačiui žmogus, kurio galvoje tik paleistuvystė ir kuris žino, kaip tai bjauru Visagalio akivaizdoje? Jis kreipiasi į Dievą tik tam, kad vėl tuoj pat pultų į nuodėmę... O ką galima pasakyti apie tuos, kurių visas gyvenimas pašvęstas skinti vaisius ir naudą iš ydų, žinant, kad tai yra mirtina nuodėmė? O kiek daug pas mus užsiėmimų ir pareigų iš prigimties ydingų!“*

Mąstytojas pastebėjo, kad aklas tikėjimas, kuris buvo diegiamas „tamsuomenei“, nedavė vaisių; neapykanta sau, kaip „žemės smiltelei, dulkelei“, įpratino žmogų niekinti ir save, ir kitą. Savęs niekinimas, įdiegtas iš viršaus, veda į fanatizmą, obskurantizmą ir žiaurumo proveržius realiame gyvenime. Scholastinių dogmų slegiamas protas atpranta savarankiškai mąstyti. Montenis mokė tėvynainius: *„Kad ir ką mums skelbtų ar mokytų, nereikia pamiršti, jog tas, kuris mums ką nors duoda, ir tas, kuris iš mūsų ką nors ima, viso labo yra tik žmogus; ranka, duodanti tiesą, ir ranka, imanti ją, – abi mirtingos“*. Pats Montenis atvirai prisipažino, kad, atlikdamas savo pareigas, niekada nepriėmė jokių sprendimų ir nepaėmė dovanų iš šio pasaulio „viešpačių“ savo naudai ir kitų žalai: *„Sąžinės įstatymų vedamas, aš visada niekinu tas malones, kuriomis galėtų mane apipilti likimas, apdovanodamas mane giminystės ir pažinčių ryšiais su asmenimis, turinčiais aukščiausių valdžių šios rūšies reikaluose; aš*

atkakliai atsisakau panaudoti jų įtaką kieno nors nenaudai ir, tuo remiantis, suteikti savo teisėms didesnes galias, nei numatyta įstatyme. Trumpai tariant, aš šitaip elgiuosi visą savo gyvenimą, – tebūnie taip visada, – tad iki šiol esu absoliučiai tobulas skaistuolis juridinių procesų požiūriu, nors turėjau pakankamai daug motyvų kelti bylas ir būčiau galėjęs, jei būčiau panorėjęs, daryti tai pakankamai pagrįstai, ir tokiu pat skaistuoliu išlieku ir konfliktų bei ginčų atžvilgiu. Taigi, nesuteikdamas ir nepatirdamas kokių nors reikšmingesnių užgauliojimų, aš pragyvenau gana ilgą gyvenimą ir nei karto negirdėjau, kad, kreipiantis į mane, mane pavadintų koku nors keiksmazodžiu, o ne vardu. Reta dangaus malonė!“

Suprantama, kad Renesanso epochai būdingos natūrfilosofinės idėjos negalėjo įveikti scholastikos dogmų, įsiskverbusių į žmonių santykius ir jų savivoką; to meto gamtos mokslas žengė tik pirmuosius žingsnius. Todėl net drąsiausios naujosios pakraipos mąstytojų idėjos neperžengė laisvamanybės ribų, kurios ir sklido Prancūzijoje skepticizmo pagrindu. Skeptiškai nusiteikusi buvo ne tik paprasta liaudis, skepticizmą atvirai propagavo įvairūs rašytojai ir filosofai savo traktatuose, memuaruose, grožiniuose kūriniuose (F. Rablė, Ž. Tajuro, P. Ramas, O. Talonas, F. Sanchezas, M. Montenis ir kiti). Prancūzams skeptiškas požiūris į realybę virto savotiška mąstymo maniera. Prancūzų skeptikai skirtingai nei italų labiau domėjosi etika, o ne mokslų metodologija. Tą įrodo ir žymiausio to meto skeptiko M. Montenio kūryba, kuri tarsi apvainikavo pirmtakų patyrimą. Montenis įspūdingai kritikavo aristotelinę logiką paremtą tomistinį dogmatizmą tam paskyręs savo ilgiausią esė „Raimondo Sebundiečio apologija“ („Apologie de Raimond Sebond“). Formaliai pasišovęs apginti mažai kam žinomą teologą nuo kaltinimų, neva, „ *krikščionys yra neteisūs, mėgindami savo religiją paremti žmogaus proto argumentais, nes ją galima suvokti tik tikėjimu ir ypatinga dieviškos malonės galia...*“, iš tikrųjų mąstytojas konfrontavo su racionalistine Dievo pažinimo doktrina: „*Aristotelis – scholastikos dievas, todėl prieštarauti jo teiginiams yra tokia pat šventvagystė, kaip ir pažeidinėti Likurgo įstatymus Spartoje. Jo teorija pas mus laikoma pagrindiniu įstatymu, nors tikriausiai, ji tokia pat klaidinga kaip ir bet kuri kita*“, ir būtent todėl „*apie tiesą negalima spręsti remiantis autoritetu ar kito asmens parodymais*“.

Montenio skepticizmas baigiasi, kai jis ima kabėti apie gamtą ir natūralų laisvą gyvenimą. Gamta užtikrina žmogaus kūniško, o sveikas protas – dvasinio gyvenimo laisvę. Motina Gamta – „*ne tik kantrus, bet ir protingas bei*

teisingas mokytojas“, tik ji mus apdovanoja „*gyvenimu, kuris taip puikiai sutvarkytas, jog mes tik save turėtume kaltinti, jeigu jis mums nepalankus ir nieko nedavęs praeina veltui*“. Montenis atskleidė savo sielos laisvės troškulį, juo „užkrėsdamas“ ir pasekėjus: „*Mano siela, įpratusi turėti visišką laisvę, priklauso tik sau pačiai ir niekam kitam*“. Montenis nuoširdžiai tikėjo, jog vadovaujantis prigimtimi žmogus gali tapti doru, laisvu ir laimingu. Sveikas protas būtina nedogmatiško, neprietaringo, o kūrybiško požiūrio į mokslą, moralę ir net valstybės valdymą sąlyga, nes „*gamtos kuriami įstatymai visada teisingesni už tuos, kuriuos mes sugalvojame*“. Mąstytojas suvokė, kad žmogų pažinti ir nukreipti teisingu keliu nelengva. Jį reikia mokyti gyvenimo meno, bet ne žiauriomis priemonėmis, o švelniai. „*Gamta tarsi rūpestinga motina viską sutvarkė taip, kad veiksmai, kurie mums naudingi, drauge būtų ir malonūs, kad taip daryti mus skatintų ne tik protas, bet ir geismas; negerai būtų nepaisyti jos tvarkos*“. Nėra nieko nuostabesnio ir garbingesnio dalyko „*už sugebėjimą gyventi kaip dera žmogui*“.

Nors gėris ir blogis yra vyraujančios „ESĖ“ temos, bet mąstytojas jomis neapsiriboja ir netapo pasaulio dviem spalvomis. Skirtingai nuo scholastinės tradicijos vienus vaizduoti juodai, kitus – baltai, Montenis pastebi, kad kiekviename žmoguje gali tarpti gėris ir blogis. Pastarosios sąvokos reliatyvios ir priklauso nuo subjektyvaus vertinimo. Kiekvienas žmogus turi teisę į savitą požiūrį. Negalima žmogaus bausti ir juo labiau kankinti už jo pažiūras. Už žmonių moralės pakrikimus atsakomybę turi prisiimti oficiali ideologija, mokykla, bažnyčia, tradicijos, politikai, t.y. visi dorovės „mokytojai“: „*išmokome linksniuoti žodį „dorybė“, tačiau mylėti jos neišmokome*“. Dorovę reikia vertinti dėl jos pačios, o ne dėl naudos sau. Visus kaltinimus Montenis meta būtent tiems, kurie „*stengiasi pakilti aukščiau savo esybės ir tarsi pasprukti nuo savo žmogiškos prigimties. Kokia nesąmonė: užuot pavirtę angelais, jie pavirsta žvėrimis; užuot, save išaukštinę, jie save pažemina*“.

KAIP GYVENTI?

STOIŠKAI AR EPIKŪRIETIŠKAI?

Nei vienaip, nei kitaip, – sakė Montenis. Gyvenimas pilnas išbandymų. Mąstytojas buvo realistas ir kitus mokė blaiviai žvelgti į visas gyvenimo negandas. Žmogus turi pats rūpintis, kad išvengtų blogio įtakų ir atakų: „*Likimas negali atnešti mums nei laimės, nei nelaimės; jis mums duoda*

tik žalią medžiagą ir galinčią ją apvaisinti sėklą“. Pasirinkimo problema viena sunkiausių, bet rinktis reikia ilgai savęs nesikankinant: „*Kas ilgai kamuojasi, pats dėl to kaltas*“, o „*gyvenimas pats savaime nėra nei gėris, nei blogis, o tik jų buveinė, priklausomai nuo to, kuo jūs patys jį pavertėte*“. Atsakomybę už blogį Montenis perkelia pačiam žmogui, ne „demonams“ ir ne antgamtiniam reiškiniams. Nereikia savęs nei aukštinti, nei žeminti. „*Iš visų mūsų mokslų*, – rašė Montenis, – *patys primityviausi ir niekingiausi yra kaip tik tie, kurie taiko aukščiausiai*“, tokiu būdu mąstytojas nuvainikavo žmogų sėdintį pasaulio centre, „valdovą“, o kartu ir atitinkamas doktrinas, tiek bažnytinę, tiek humanistinę antropocentrizmą.

Dažnai kritikų Monteniui priskiriama „epikūriečio etiketė“ yra perdėta. Po jo „epikūrizmu“ slypėjo liūdnos išminčiaus akys, besišaipančios iš žmogaus silpnybių ir ydų. Monteniui labiau tinka realisto titulas. Jis piešė žmogų tokį, kokį matė savo akimis: „*Žmonės sutinka save išnuomoti. Jų sugebėjimai tampa naudingi ne jiems patiems, o tiems, kuriems jie pasidavė į vergiją; juose įsitaiso jų nuomininkai, o ne jie patys. Ši visuotinė epidemija man nepriimtina; reikia saugoti savo sielos laisvę ir suvaržyti ją tik tuo atveju, kai tai besąlygiškai būtina; tokių atvejų, blaiviai mąstant, labai maža. Pažvelkite į žmones, kuriems būdinga amžinai degti ir kištis į viską pasaulyje: jie taip elgiasi visada ir visur, ir dideliuose, ir mažuose reikaluose; kaip į tai, kas juos liečia, taip ir į tai, kas jų jokiais būdais neliečia; jie veliasi į viską, kas susiję su rūpesčiais ir pareigomis, jie nesijaučia, kad gyvena nepatiriant nerimo ir jaudulio...Jie ieško sau užsiėmimo tik dėl užsiėmimo*“.

Savo esė Montenis vadino „groteskomis“. Ir iš tiesų, tam, kad pamatytum žmogų be pagražinimų, reikia turėti menininko žvilgsnį ir jautrią sielą. Tokiu žvilgsniu pasižymėjo, pavyzdžiui, 19 a. Romantizmo epochos ispanų tapytojas F. Goja (Francisco Goya, 1746 – 1828) sukūręs savo garsiuosius grafikos darbus "Kapričus" („Los Caprichos“, lietuvių k. – kaprizas, įgeidis). To meto Ispanijos vidinė suirutė, šalies okupacija ir dvasinis nuopuolis turi paralelių su 16 a. Prancūzijos vidinio gyvenimo įvykiais ir socialiniais sukrėtimais. Gojos „Kapričiuose“ daug monteniško sarkazmo, to paties „nuogo“ realizmo, o žmogaus portretas – lygiai toks pat kontraversiškas ir net juokdariškas kaip ir prancūzų išminčiaus. Nors abu kūrėjus skiria bemaž du šimtmečiai, bet prie tų pačių idėjų matymo jie priėjo savais keliais. Pagaliau jie abu gyveno tos pačios beirstančios krikščioniškos tradicijos epochoje. Kraupūs vaizdai iš gyvenimo, visus

visuomenės sluoksnius persmelkusios ydos, melas ir veidmainystė, žiaurumas ir abejingumas, baimė ir puikybė. Keistai sutampa vieno ir kito požiūriai į vaikų auklėjimą: jie piktinosi tėveliais, kurie vaikus lepina, gąsdina ir jiems pataikauja, bet Montenis daug stipriau pliekė ne tėvus, o „mokytojus“, scholastus. Abu kūrėjai klausė savo amžininkų, kas atsakingas už tą blogį, kuris mus supa ir abu pirštu rodė į žmogų, t.y. į mus. Montenis tiesiog sielvartavo: *„O mes dar stebimės, kad karuose, kurie šiandien niokoja mūsų tėvynę, visi įvykiai klostosi ir baigiasi taip, tarsi iš anksto būtų nulemti. Dėl viso to mes, tik mes, esame kalti. Jeigu tiesa ir yra vienoje iš kovojančių pusių, tai ji tėra jai tik papuošalas ir priedanga; ja tiktai remiamasi, bet nesivadovaujama, ja negyvenama ir jos neįdomu; ji panaši į tą tiesą, kuri skamba advokato žodžiuose, bet ne jo širdyje“.*

Kalbant apie Montenio stoicizmą, kuris dažnai asocijuojasi su jo pomėgiu filosofuoti apie mirtį, reikia pasakyti, kad jo „mirties koncepcija“ ne savitikslių. Tikslas – gyvenimas: *„Samprotauti apie mirtį – reiškia samprotauti apie laisvę. Kas išmoksta mirti, tas nebemoka vergauti. Pasiryžimas mirti išvaduoja mus iš bet kokio paklusnumo ir prievartos“.* Apie mirtį jis rašė tik tam, kad išmokytų žmogų gyventi drąsiai. Gyventi su mirties baime – ne stoicizmas, o savęs žeminimas ir nelaisvė: *„Nežinia kur mūsų tyko mirtis; tad laukime jos visur. Samprotauti apie mirtį – reiškia samprotauti apie laisvę. Kas išmoksta mirti, tas nebemoka vergauti. Pasiryžimas mirti išvaduoja mus iš bet kokio paklusnumo ir prievartos. Ir nepatirs gyvenime blogio tas, kas patirs, jog gyvenimo netektis nėra blogis“.* Stoiškumą, pagal Montinį, formuoja pats gyvenimas ir žmogus turi būti pasiruošęs priimti gyvenimo iššūkius: *„Norint išmatuoti dvasinį stoiškumą, reikia patirti tikros kančios skonį“.* Gero gyvenimo niekas neduos, už jį reikia kovoti, su kančiomis susitaiko tik silpnieji: *„Sieloms, kurios likimo nelaimės ir išpuolius priima su visu jų gilumu ir žiaurumu, kurios juos pasveria ir išgyvena atitinkamai pagal jų svorį ir kartėlį, - toms sieloms dera visas savo žinias ir sugebėjimus nukreipti į tai, kad būtų pašalintos visų tų negandų priežastys ir būtų joms uždarytos visos ir visokios durys“.* Drąsa, valia ir ištvermė Monteniui aiškiai imponavo: *„Didžiausia vertybė pasaulyje – valdyti save“.* Stoicizmo šaltinis Monteniui buvo tas pats, t.y. gamta: *„...didžiausias stoikų gėris – klausyti gamtos.“*

Žmonės skiriasi iš prigimties, todėl negalima visiems taikyti vienodų moralės normų. Montenis dalinasi savo stoiškos sielos praktika: *„Žinodamas,*

kokie nepatikimi tie antraeiliai gyvenimiški patogumai, aš, turėdamas visko sočiai, nepaliaujamai kreipiuosi į Dievą su pačiu didžiausiu prašymu, o būtent, kad jis man dovanotų sugebėjimą tenkintis pačiu savimi ir gėrybėmis gimstančiomis iš manęs paties“. Žmogus turi kurti gyvenimą „iš savęs“, o ne bijoti jo pabaigos: „Aš noriu, kad žmonės pradėtų veikti, kad jie kaip galima geriau vykdytų gyvenimo jiems užkraunamas prievoles, kad mirtis mane užkluptų sodinant kopūstus, bet aš trokštu išsaugoti visišką abejingumą ir jai, ir, juo labiau, mano dar ne iki galo įdirbtam daržui“.

Montenis suvokia, kad būti stoiku gali ne kiekvienas. Žmogui sunku valdyti savo jausmus ir protą: „...*juslės apgaudinėja mūsų protą, tačiau ir protas savo ruožtu apgaudinėja jusles*“, kad „*supykę mes matome ne visai tai, kas yra iš tikrųjų*“. Mąstytojas smerkė savo laikmečio „viešpačius“, manipuliuojančius žmogiškomis silpnybėmis. Mąstytojas mokė, kad pernelyg didelis emocinis krūvis žalingas ir žmogui, ir visuomenei. Manipuliuojant baime, „žiaurumo motina“, kyla žiaurūs karai, chaosas šalyje. Montenis kaltino politikus, kurie naudojasi žmogaus patiklumu ir kiršina juos net savo įstatymais: „*Niekas kitas pasaulyje netempia tokios sunkios klaidų naštos, kaip įstatymai; tas triūsas jiems įprastas. Tas, kuris jiems paklūsta tik dėl to, kad jie teisingi, paklūsta ne visiškai taip, kaip turėtų. Savo netvarkingumu ir netikslumu mūsų, prancūzų, įstatymai labai prisideda prie savivalės ir korupcijos tų, kurie juos taiko kitiems*“.

Priešingai nei N. Makiavelis, Montenis neištirpdė moralės politikoje, o akcentavo priešingą mintį, kad pavojinga paminti moralę dėl vadinamų „kilnių interesų“ ar dėl „aukštesnių tikslų“. Žmogus – visko matas. Etiką jis laikė nepriklausoma filosofijos dalimi, o dorovę – universalia vertybe: „*Visą moralinę filosofiją galima vienodai taikyti tiek prastuomenės ir neprivilegijuotų žmonių gyvenimui, tiek gyvenantiems šilkuose: kiekvienas žmogus turi savyje viską, kas būdinga visai žmonių giminei*“. Dorovė – gero ir laimingo gyvenimo pagrindas. Viskas turi jai tarnauti. Todėl išmintingi politikai turėtų įstatymus derinti prie žmogaus, o ne žmogų prie įstatymų.

„ESĖ“ analizė rodo, kad Monteniui buvo ne svetima Aristotelio („Nikomacho etikos“) „aukso vidurio“ doktrina, pagrįsta kūno ir sielos vienybės idėja (Montenis suprato, kad tikras Aristotelis buvo paaukotas tomistinės doktrinos pagrindimui). Tačiau ir pastarąją Montenis plėtojo savaip, nes jam ne prie širdies buvo bet kokios doktrinos. Montenio žmogus yra laisvesnis,

įvairiapusiškesnis, neuždarytas į griežtos sistemos rėmus. Jam priimtinesnė Sokrato etika, nukreipta į „Pažink save!“. *„Tikrai, daug lengviau. kalbėti taip, kaip kalbėjo Aristotelis, ir gyventi taip, kaip gyveno Cezaris, negu kalbėti ir gyventi taip, kaip kalbėjo ir gyveno Sokratas. Jo gyvenimas tobulas ir labai sunkus – nieko čia neprisidėsi“*. Esė „Apie patyrimą“ Montenis iškėlė Sokratą virš visų to meto autoritetų: *„to žmogaus paveikslą mes turime nuolat laikyti visko, kas yra gera ir gražu, tobulu pavyzdžiu“*. Montenio gyvenimo faktai liudija, kad jis iš tiesų stengėsi gyventi taip, kad darbai ir žodžiai nesiskirtų: tai, žinoma, yra stoiska. Jam, kaip ir Sokratui, sąžinė buvo svarbiausias dorovės kriterijus. Tačiau ir į sąžinę Montenis žvelgė ne tiesmukai: jis atkreipė dėmesį, kad sąžinė ne visada priklauso nuo žmogaus valios, - ja irgi manipuliuojama žmogui to net nesuvokiant. Sąžinei (žmogaus apsisprendimui) įtakos turi tie patys faktoriai: oficialioji ideologija, papročiai, tradicijos, švietimas ir dar daug kas. Neretai žmogus, sąžiningai atlikdamas savo priedermes visuomenei, karaliui, bažnyčiai gali nusikalsti žmogiškiems dorovės principams, kai gėrio siekiama tik sau, paminant kitų poreikius. Būti doru nėra lengva, bet laisvė be kovos su blogiu neįmanoma. Kadangi, anot mąstytojo, kiekvienas žmogus skiriasi savo sugebėjimais ir polinkiais, tai kiekvieną žmogų reikia skatinti siekti gėrio skirtingais būdais ir skirtingomis priemonėmis, - tik ne prievarta. Montenis mokė, kad auklėjant jaunąją kartą mes pasėjame jaunoje sieloje daigus, o ką pasėjame, tas ir sudygs.

KUO TIKĖTI IR PASITIKĖTI?

M. MONTENIO POŽIŪRIS Į RELIGIJĄ IR DIEVĄ.

„ESĖ“ skaitytojui gali susidaryti įspūdis, kad Montenis buvo taip griežtai nusiteikęs prieš scholastiką ir veidmainišką ortodoksų puikybę, jog ribojasi su ateizmu. Tai – netiesa. Jis kritikavo tas religinio gyvenimo ir bažnytinės politikos (Renesanso epochoje bažnyčia vis dar buvo įstatymų leidėja ir prižiūrėtoja) puses, kurios trukdė gyventi, žengti į priekį, dėl kurių šalyje įsivyravo suirutė, o ypač jis pliekė tuos „politikus“, kurie savo kovai pasitelkė religinius lozungus ir „savo tiesas“. Vėlesnių laikų Montenio vertintojai, ypač švietėjai, skelbė atvirą ateizmą ir nesutaikomą kovą su bažnyčia, Monteni garbino už jo kritiką, bet ją ir sureikšmino. Patys švietėjai rėmėsi Monteniu tik savo politinių pažiūrų pagrindimui. Montenis niekada nepasisakė prieš Dievą, o, atvirkščiai, reiškė pagarbą senajai krikščioniškai tradicijai, tik ne kaip šventeiva,

kurių jis nemėgo visa siela. Iki paskutinio atodūsis jis liko ištikimas sau pačiam, - kuo tikėjo, tą ir paliudijo atvirai ir drąsiai: „*Tikroji malda, tikroji santarvė su Dievu nešvariai sielai nepasiekiami...Kas šaukiasi Dievo pagalbos ydingam sumanymui, elgiasi taip, kaip elgtųsi vagis, įlindęs į svetimą kišenę, ir tuo pat metu besišaukiantis teisingumo, arba kaip tie, kurie mini Dievo vardą melagingai liudijant...*“

Laikmetis, kuriame gyveno mąstytojas, nebuvo subrendęs nei ateizmui, nei besąlygiškai bažnyčios kritikai. Ateizmas, kaip naujas ideologinis ginklas, atėjo į Prancūziją ir išplito po Europą gerokai vėliau: pirmieji šaukliai buvo švietimo epochos atstovai, ypač Volteras ir enciklopedistai. Montenio amžininkams ir jam pačiam rūpėjo šiek tiek kitokie religinės sąmonės momentai, - jie ieškojo „tarpininko“ tarp Dievo ir žmogaus ir tą tarpininką surado gamtoje, kuri tapo dorovės šaltiniu. Montenio šeima skleidė ir diegė savo vaikams tolerancijos nuostatas. Mąstytojas rūpėjo išsiaiškinti ir paaiškinti dorovės pakrikimų priežastis. Jis matė religinių idealų deklaratyvumą: iš vienos pusės buvo skelbiama artimo meilė, o iš kitos pusės, rūstūs kitaip manančiųjų persekiojimai, prievarta ir net žudymai. Jis mokė savo tautiečius „skirti pamokslininką nuo pamokslo“, nes vienas dalykas yra žodis, o kitas – darbas.

M. Montenis nuolat grįždavo prie minties, kad svarbiausia išmokinti žmogų savarankiškai mąstyti. Šią mintį jis plėtojo savo esė „Apie vaikų auklėjimą“ ir „Apie pedantizmą“. M. Montenis įrodinėjo būtinumą harmoningai ugdyti dvasinius jauno žmogaus sugebėjimus. Jis teigė, kad vaikų negalima mokyti vergiško paklusnumo, juos mušti ir terorizuoti. Baimė išugdo žiaurumą, nepasitikėjimą savo jėgomis, traumuoja jautrią vaiko sielą.

Šio pasaulio įstatymus Montenis priešpastatė Dievo įstatymams ir tokiu būdu ne tik atskleidė savo požiūrį į tikėjimą, bet tuo pačiu ir tai, dėl kokių motyvų Dievo įstatymai pažeidinėjami: „*Aš aiškiai matau, kad mes savo dievobaimingumui palaikyti darome tik tai, kas patenkina mūsų aistras. Nėra didesnės nesantaikos už krikščionių. Mūsų uolumas daro stebuklus, kai jis eina išvien su mūsų neapykantos, žiaurumo, puikybės, gobšumo, piktžodžiavimo, maištavimo polinkiais. Atvirkščiai, prie gėrio, švelnumo, nuosaikumo jo niekaip neprivilios – nebent kokia stebuklinga jėga jį stumtelėtų. Mūsų religija sukurta, kad išnaikintų ydas, o iš tikrųjų ji jas tik dangsto, kursto, teikia joms peno*“. Tikėjimas netrukdo žmogui džiaugtis gyvenimu ir dorai gyventi, bėda tik tame, kad mes nemokame savęs pažinti ir

savo aistrų valdyti. Kas dėl to kaltas? Pats žmogus ir tik jis: „*Mums nėra nieko romesnio, švelnesnio ir gailestingesnio už dievo įstatymą: jis kviečia mus pas save, kad ir kokie šlykštūs ir nuodėmingi būtume; jis išskleidžia mums savo glėbį ir priima į savo prieglobstį, kad ir kokie niekšiški, purvini ir bjaurūs būtume ir dabar, ir ateityje. Štai kodėl ir mes patys privalome žvelgti į jį švariu žvilgsniu. Mes turime priimti tą atlaidumą su didžiausiu dėkingumu, kad bent tą akimirksnį, kai kreipiamės į dievą, visa siela jaustume pasibjaurėjimą savo nuodėmėms ir neapykantą aistroms, kurios privertė mus nusižengti dievo įstatymui*“.

Vieną esė mąstytojas paskyrė temai, „Apie tai, kad Dievo planus dera vertinti su didžiausiu atsargumu“: „*Ar nederėtų laikyti pagrįsta, daugeliu atveju naudinga ir teisinga, nuostata, jog religijos klausimais rašytų ypatingai atsargiai tik tas, kam tai dera pagal jo padėtį? Man gi, matyt, geriausia būtų nieko nekalbėti apie šitokius dalykus*“. Savo mintis jis siunčia ne paprastam žmogui, kuris geba akiai tikėti ir paklusti, o tiems, kurie tikėjimo tiesomis manipuliuoja savo naudai be jokios atsakomybės: „*Kokia iškrypusi man pasirodė vaizduotė tų žmonių, kurie netolimoje praeityje buvo papratę priekaištauti kiekvienam, kas siekė išsaugoti minties aiškumą laikantis katalikų tikėjimo, neva, veidmainiškai, ir be to tvirtinti, tikriausia, ketinant anam įsiteikti, - kad jis, neva, esąs katalikas tik išoriškai, o sieloje negalįs nepripažinti tikrosios religijos, reformuotos pagal jų manierą. Koks įkyrus ir liguistas paklydimas laikyti save tokiu išmintingu, kad visai atmestum mintį apie galimybę manyti priešingai! Aš taip pat galvoju, kad leidime skleisti Dievo žodį kiekvienam pačiomis įvairiausiomis kalbomis slypi daugiau pavojaus, nei naudos*“. Savo pasekėjams ir skaitytojams Montenis paliko tvirtą liudijimą ir įsitikinimą, kad „*...kam pavyksta įžiebtį savo širdyje gyvąjį tikėjimą, o taip pat vilties ugnį, kartą ir visam laikui, tas sukuria sau gyvenimą ir dykumoje, pilną malonumų ir džiaugsmo, viršijančio visa, kas patiriama laikantis kitokio gyvenimo būdo*“. Šie nuoširdūs ir atviri išminčiaus žodžiai su ateizmu neturi jokio sąryšio.

PALIKIMAS VISIEMS LAIKAMS

Montenio humanizmas buvo autentiškas, - tai ne teorinė doktrina, o gyvenimiška pozicija. Tuo šis humanistas smarkiai skyrėsi nuo tų, kuriuos kartais laikome „humanistais“. Žodžiu ir savo veikla gindamas nuskriaustųjų teises, jis

visu savo gyvenimu demonstravo drąsą, kuria ne be pagrindo galėjo didžiuotis, nors tai darė labai kukliai: *„Aš nesu labai patenkintas savo veikla, bet aš pasiečiau bent to, ką pats sau žadėjau, ir gerokai viršijau savo pažadus tiems, kam privalėjau tarnauti, nes aš esu įpratęs žadėti truputį mažiau, nei galiu ir tikiuosi padaryti. Aš įsitikinęs, kad nieko nenuskriaudžiau ir nepalikau paskui save neapykantos. Na, o palikti paskui save apgailestavimus ir degančius jausmus, to – galiu visiškai atvirai prisipažinti – niekada nesiečiau.*

Pirmasis Montenį, kaip mąstytoją savitai įvertino Blezas Paskalis (1623–1662). Būtent Paskalis, pasižymėjęs loginiu matematiko protu, pastebėjęs Montenio kūrinuose nuoseklią bažnytinės ideologijos kritiką. Paradoksas tas, kad B. Paskalis, būdamas skeptikas jansenistas, kritikavo kito skeptiko „eretiškas“ idėjas. Žinoma, tokie B. Paskalio vertinimai atkreipė ir bažnytinės cenzūros dėmesį ir, kaip pastebėjo ne vienas Montenio kritikas, ne be Paskalio įtakos 1676 m. Montenio „ESĖ“ buvo įtraukti į „Draudžiamųjų knygų sąrašą“. Kitas paradoksas tas, kad ir pats Paskalis, „ESĖ“ kritikas, neišvengė Montenio įtakos: prancūzų tyrinėtojai yra nustatę, kad Paskalio „Mintyse“ yra per du šimtus iš Montenio pasiskolintų minčių. Montenis darė įtaką vėlesnių kartų mąstytojams. Antischolastinės, antidogmatinės „ESĖ“ idėjos, racionalus požiūris į moralę, valstybės valdymą, visuomenės tvarkymą turėjo įtakos P. Beiliui, XVIII a. prancūzų švietėjams – K. Helvecijui, Ž. Ž. Ruso, Volterui ir kitiems. Socialinių revoliucijų epochoje Montenio autoritetas buvo ypač didelis: jo portretais buvo puošiamos valstybės įstaigos, Bordo mieste jo garbei rengiamos iškilmingos ceremonijos. Tačiau, kaip buvo minėta, švietėjai suprato M. Montenį vienašališkai.

Belieka atsakyti į paskutinį klausimą: ar paliko Montenis, kartais vadinamas „Prancūzijos Sokratu“, kokį nors universalų receptą, kaip iš tikrųjų dera gyventi? Ne. Montenio „ESĖ“ parodė, kad nėra vieno recepto tinkamo visiems. Čia ir glūdi Montenio humanizmo esmė. Savo gyvenimo programą Montenis realizavo atviru prisipažinimu: Pats mąstytojas gyveno remdamasis savomis dorovės normomis, kurios atsispindi šiuose žodžiuose: *„Puikus toks gyvenimas, kai net intymiausiuose dalykuose visada viskas nepriekaištinga. Kiekvienas gali pūsti dūmus į akis ir ant pakyls vaidinti garbingą žmogų, bet būti doram sielos gelmėse, kur viskas leista ir kur niekas nemato, – štai kas yra dorybingumo viršūnė. Artimiausia pakopa į ją – tai būti tokiam savo namuose, savo kasdienėje veikloje, už kurią mums prieš nieką nereikia atsiskaityti ir kur*

beprasmiška maivytis ir apsimetinėti...Sielos vertę lemia ne sugebėjimas aukštai pakilti, bet sugebėjimas išlaikyti pusiausvyrą. Jos didybė atsiskleidžia ne dideliose, o kasdieniniuose dalykuose...“ Siekiančiam pažinti save, Montenio gyvenimo „programa“ ima veikti savaime ir duoda puikius vaisius.

Vėlesniais laikais Montenio etinės pažiūros turėjo poveikio XX a. prancūzų egzistencialistams ir intuityvistams. Pedagoginėmis jo idėjomis, teigiančiomis, kad reikia harmoningai derinti dvasinį ir fizinį žmogaus auklėjimą, domėjosi Dž. Lokas, Ž. Ž. Ruso. Jos vertos dėmesio ir mūsų laikais. M. Montenis, pabrėžęs patyrimo ir mokslinės analizės svarbą pažinime, skatino eksperimentinio mokslo raidą naujaisiais laikais. Juo rėmėsi anglų materialistinės pakraipos mąstytojas F. Bekonas (1561–1626), tik jis eksperimentinio tyrinėjimo objektu laikė gamtą, o M. Montenis – žmogų.

Montenio etikoje mus gali nustebinti toks ankstyvas - holistinis, t.y. vientisas požiūris į gamtą, būtį ir žmogų: *„Nieko nėra, kas nekistų, nes jeigu taip būtų ir mes būtume visada tokie patys, kokie esame, tai kaip mes galėtume šiandien džiaugtis vienu dalyku, o rytoj – kitu?...Kadangi kinta atskiri daiktai, tai kinta ir pati būtis, nes čia viskas tarpusavyje susiję, todėl ji nuolat vis kita ir kita“*. Šiuo aspektu Montenis mums artimas iki šiol ir turi ką pasakyti kiekvienam, ieškančiam atsakymų į klausimą „Ką aš žinau?“ ir kaip aš gyvenu šiame pasaulyje.

.....

*https://lt.wikipedia.org/wiki/%C5%A0ventojo_Baltramiejaus_naktis